NOTE

î

AGAMEMNON

1 Atît în *Iliada* cît şi în *Odiseea,* Agamemnon este regele Mykenei, oraşul cu belşug de aur, iar Menelaos domneşte la Sparta. Eschil a evitat să aleagă Mykene drept sediu al acţiunii dramei, un oraş ce fusese distrus de argieni cu cîţiva ani înainte de data reprezentării *Orestiei* (458). De aceea a transferat capitala lui- Agamemnon la Argos şi a inventat dubla regalitate a celor doi Atrizi. Cerul superior la greci, şi totodată zeul care îl personifica, acolo unde lumina este mai pură decît în cerul de jos, învecinat cu pămîntul.

3 Troia, oraşul întemeiat de Ilos, unul din strămoşii basi-leilor troieni.

4 Trimitere la jocul de zaruri ; *trei ori şase* era lovitura cea mâi bună. Paznicul speră să aibă şi el parte din cîştigul lui Agamemnon, drept răsplată pentru vestirea biruinţei.

5 Expresie proverbială. Limba paznicului este împovărată de teamă;.

6 Divinitatea primordială a răzbunării. Eriniile, născute din sîngele lui Uranos, după Hesiod, fiice ale Nopţii după Eschil, au menirea să-i tortureze pe ucigaşi, mai exact pe paricizi, urmărindu-i fără încetare, atît în viaţă, cît şi după moarte în Infern.

7 Fiul lui Priam, Paris, numit şi Alexandros, a necinstit legile ospeţiei, seducînd-o pe Helena, în lăcaşul soţului ei Menelaos. De aici izvorăşte răzbunarea lui Zeus *Xenios,* **cel** care ţine cumpăna dreptelor relaţii dintre gazde şi oaspeţi.

8 Helena, soţia lui Menelaos, cea răpită şi dusă la Ilion de Paris; pricina legendară a războiului troian.

9 Neaprinderea jertfelor semnifică refuzul zeilor uranieni, purces dintr-o mînie neînduplecată : semn prevestitor de rele.

10 Regele Spartei şi soţul Ledei. Din îmbrăţişarea în aceeaşi noapte cu soţul său şi cu Zeus, care a pogdrît la Sparta ca

îebădoi înaripat, Leda a născut patru gemeni : o pereche umană, Clitemnestra şi Castor şi una divină, Helena şi Polydeukes (Polux). Cei doi fii, Dioscurii (în tălmăcire : feciorii lui Zeus), crescînd împreună în casa tatălui lor părintesc, au ajuns celebri eroi binefăcători. Cele două fiice s-au măritat, Helena cu Menelaos şi Clitemnestra cu Aga-memnon. Astfel, printr-o unire aproape incestuoasă, fraţii au devenit totodată cumnaţi şi surorile cumnate.

11 Agamemnon şi Menelaos.

12 Rege frigian şi înaintaş al casei regale troiene. Teukrida, ţara lui Teukros, e sinonim cu Troia.

13 Calhas, fiul lui Thestor, este, în poemele homerice, proro-citorul şi preotul armatelor helene.

14 Cuvîntul *moira* însemnează parte, de unde partea rînduită fiecărei vieţi, durata vieţii, soarta. Această noţiune, la Homer impersonală, prinde chip ulterior, ajungînd să fie concepută ca o divinitate personificînd destinul. De la Ile-siod Moirele sunt reprezentate de obicei ca o treime — Clotho, Lachesis şi Atropos — împărţind „muritorilor binele şi răul". *(Theogonia)*

15 Artemis, denumită aici cu epitetul *Kala* (frumoasa), este ocrotitoarea sălbăticiunilor şi mai cu seamă a puilor, pe care vînătorii au datoria să-i cruţe. Devorînd iepuroaica gravidă, vulturii au jignit-o pe Artemis.

16 In arta prezicerii după zborul şi ţipetele păsărilor *(or-nithomanteia),* ivirea unui semn în partea dreaptă era socotită de bun augur.

17 Epitet al lui Apolo, mai rar al lui Dionysos, însemnînd vindecătorul, tămăduitorul, mîntuitorul. Aici este invocat fratele divin al Artemidei.

18 Jertfirea Ifigeniei, fiica lui Agamemnon şi a Clitemnestrei, la Aulis, a fost izvorul multor suferinţe şi al prăbuşirii cuplului regal.

19 Eschil se referă la succesiunea generaţiilor divine. Uranos (cerul, Coelus la romani), cel mai vechi dintre zei, a zămislit împreună cu Gaia (glia) întîia generaţie divină, Titanii, Ciclopii, etc. Puterea lui zămislitoare a fost brutal sistată la ultimul său născut, Cronos (timpul), care l-a castrat. Cronos (la romani Saturn) a întemeiat a doua putere divină şi a dat naştere prin Rhea zeilor olimpieni. Unul dintre ei, Zeus, l-a biruit pe Cronos, la rîndu-i, şi pe Titanii cu care tatăl său se aliase şi s-a întronat ca nou stăpîn al lumii.

20 Cetatea de scaun a insulei Euboia.

21 Port în Beoţia, locul de adunare al flotei aheene pornită în războiul cu Troia. Strîmtoarea Euripos (numită de antici şi fluviu, astăzi canalul Negroponte) despărţea insula Euboia de coasta continentală a Beoţiei şi a Atticei.

22 Fluviu în Tracia (Bulgaria), Struma. Aşadar vîntul potrivnic al furtunei bătea dinspre nord.

23 Remediul cerut aici este un sacrificiu uman, despre care Calhas amintise în chip învăluit mai înainte : jertfirea Ifi-geniei, fiica lui Agamemnon.

24 Cuvîntul elin *(thyter)* îl indică tocmai pe cel care mînuieşte cuţitul în ritualul jertfirii.

25 Ifigenia trebuia împiedicată să vorbească, deoarece blestemele, odată rostite, se credea că pun în mişcare şi forţele misterioase în stare să le ducă la împlinire.

26 La sfîrşitul prînzului se făceau trei libaţii, dintre care ultima, închinată lui Zeus Mîntuitorul, era urmată uneori de intonarea peanului, imn de glorie, bucurie şi biruinţă.

27 Zeiţa dreptăţii, născută din Zeus şi Themis, personificarea ideii de dreptate.

28 Denumire a Peloponesului, după tiranul legendar Apis. Cetatea Argos se afla în Pelopones.

29 Aurora, divinitatea zorilor de ziuă, Mater Matuta la romani.

30 Fiul lui Zeus şi al Herei, zeul focului strălucitor şi cald.

31 Munte în Frigia, domnind din apropiere peste Troia.
32 Insulă din Marea Egee, aproape de coasta Asiei Mici, ocrotită de mesagerul zeilor, fiul lui Zeus şi al nimfei Maia.
33 Munte din peninsula Chalkidica, devenit mai tîrziu în veacuri bizantine, Sfîntul Munte.
34 Lacună. Punctele de suspensie vor arăta pretutindeni locurile unde textul este mutilat.
35 Munte din insula Euboia, după scholiast.
36 Pe continent, în Beoţia, aproape de Anthedon.
37 Rîu din Beoţia.
38 Lanţ sălbatic de munţi între Beoţia şi Attica.
39 In preajma Corinthului, după Hesychios.
40 Necunoscut, citat doar de Eschil.
41 Strîmtoare între Attica şi Argolida, astăzi golful Egina.
42 Textual Muntele Păianjenului, de lingă Argos.

198
199

43 Transmiterea semnalelor de foc este comparată cu întrecerile attice ale purtătorilor de facle.
44 Războiul troian este asemănat aici cu o cursă *(diaulos),* în
care alergătorul trebuia să parcurgă toată lungimea pistei, I 56
apoi să ocolească borna şi să se întoarcă la locul de pornire. 57
45 Rostire ambiguă : pentru Cor „cei morţi" sunt aheii căzuţi
la Troia, pentru Clitemnestra este vorba de Ifigenia. 58
46 Bogăţia prea mare este prin ea însăşi *hybris.* îi este greu bogatului să ţie cumpăna măsurii. Aşa cum se va arăta
mai 59 departe, în antistrofa I, bogăţia lucrează în sufletul omului
cu violenţă şi, ca o persuasiune *(Peitho,* abstracţiune personificată) cu semn schimbat, nu ispiteşte ci constrînge.
Fiică a zeiţei Ate, întruchiparea erorii, a infatuării şi a altor 1 rele, această persuasiune funestă e trimisă de Zeus asupra celor
pe care poftеşte să-i piardă. Deci bogăţia, prin ră- 62
tăcirea inimii, duce la nesocotirea dreptei măsuri ; aceasta naşte crima iar crima aduce cu sine osînda.
47 Aluzie la locuţiunea proverbială „a fugi după ceea ce zboară".
48 Menelaos, care lipsea din Argos cînd Paris a răpit-o pe Helena, împreună cu o parte din tezaurul Atrizilor.
49 Durerea nu este numai a lui Menelaos şi a casei regale ci a tuturor helenilor îndoliaţi din pricina
războiului. în strofa următoare sunt învinuiţi Atrizii, deoarece ei au jertfit luptători în numele unei răzbunări
personale.
50 Ares, zeul războiului, este asemuit cu un negustor ce face troc. Zaraful sîngeros primeşte trupuri de oameni şi dă în
schimb cenuşa lor, îngrămădită în urne. 67
51 In opoziţie cu luptătorii arşi pe rug şi trimişi acasă în urne, textul îi aminteşte pe cei căzuţi sub zidul cetăţii
şi îngropaţi, degrabă, întregi, în pămîntul străin.
52 Atrizii sunt învinuiţi din nou pentru toată risipa de sînge grecesc făcută de dragul Helenei.
53 Simbol al victoriei şi al păcii.
54 Leagăn mai întîi al unei culturi misterioase, făurită de pelasgii autohtoni, odată cu invazia aheilor, primul val
de triburi care vorbeau greceşte, Argolida, înrîurită de Creta minoică, a devenit un puternic focar politic şi cultural.
în versurile homerice, - prin „Argos" nu se înţelege numai Argolida din Pelopones, ci însăşi patria aheilor, a tuturor
grecilor care se aliaseră împotriva Troiei.
Nume arhaic pentru Delfi, locul pe care se ridica templul oracular al lui Apolo, chiar acolo unde zeul ucisese şarpele fabulos
Python, uzurpîndu-l de puterea profetică. Rîu în Troada, denumit uneori şi Xanthos. Semizeii sau eroii, strămoşii,
ocrotitorii şi întăritorii neamului, atît în timp de pace cît şi în război. Crainicul se adresează, la sfîrşitul invocaţiei sale,
statuilor zeilor.
Textul este turbure sau poate corupt. Am tradus urmînd sugestia lui Paul Mazon.
Ţipătul ritual, înalt şi prelung al femeilor care invocă divinitatea *(ololygmos).*
După H. Lechat arta lustruirii bronzului constituia un secret profesional.
Zeul soarelui, atoatevăzatorul.
Imaginea obscură a biciului dublu şi a lăncii duble pare să sugere faptul că Ares loveşte atît întreaga ţară, cît şi, în parte,
fiecare vatră.
Peânul *(paiân),* cîntecul solemn, era înălţat de mai multe voci, spre slava unei divinităţi, mai ales a lui Apolo, şi spre
mîntuirea rugătorilor; alteori, cînd era adresat divinităţilor infernale, devenea, firеşte, un imn funebru. Prin Tracia grecii
denumeau îndeobşte tărîmurile nordice, nordul.
Poate Poseidon, născutul din Cronos şi Rhea, fratele lui Zeus, stăpînul atotputernic al mărilor şi al furtunilor, zeul cu „pletele
vinete".
Relatarea furtunii care a risipit flota lui Menelaos, departe de a fi un episod inutil, reprezintă un sumbru avertisment.
Agamemnon, lipsit de fratele său, se va afla din această clipă singur în faţa Destinului.
Joc de cuvinte intraductibil între *Helene* şi *hele-naus,* în-semnînd cel care face să piară corăbii.
Poetul denumeşte luptătorii încărcaţi în corăbii şi porniţi peste mare pe urmele Helenei şi ale lui Paris, răpitorul său,
asemuindu-i cu vînătorii ce caută neabătuţi urma vînatului. Stîrniţi de zeiţa zavistiei, de Eris, ei nu se vor opri decît în Troada,
pe malurile verzi ale rîului Simois. Trimitere la mînia lui Zeus *Xenios* (Ospitalierul), care fusese jignit de faptul săvîrşit de
Paris chiar în casa gazdei sale Menelaos, unde fusese primit, ca oaspete.

200
201
71 Eschil se joacă aici cu dublul înţeles al cuvântului *kedosi* grijă, mîhnire, doliu, dar şi înrudire prin alianţă, prin că-1 sătorie, încuscrire.
72 Imn nupţial la greci şi la romani; îl înălţau alternativ cetele de feciori şi de fete, care întovărăşeau cu torţe în mîini mireasa de la altarul casei părinteşti la altarul domestic al soţului.
73 Textul se referă la a doua nuntă a Helenei, cea de la Troia, cu Paris, la care au fost de faţă şi numeroşii săi cumnaţi, cincizeci după izvorul homeric.
74 Atît în sens figurat cît şi în sens propriu, deoarece Paris i-a răpit lui Menelaos nu numai femeia ci şi tezaurul.
75 Sfătuiţi de Atena, aheii au construit la Ilion faimosul cal uriaş de lemn, în pîntecele căruia s-au ascuns cei mai străluciţi eroi, de unde au ţîşnit, în toiul nopţii, cînd apune constelaţia Pleiadelor.
76 Fiul lui Laerte a simulat nebunia, ca să evite înrolarea în expediţia troiană.
77 Uriaşul Geryon, fiul lui Chrysaor şi al okeanidei Kallirhoe, avea trei corpuri crescute împreună pe o singură pereche de picioare şi stăpînea o mare turmă de boi roşcaţi. Una din muncile lui Hercule a fost să cucerească boii şi să-i aducă lui Eurystheus, la Tyrinth : a împlinit-o, săgetînd uriaşul şi ajutoarele sale.
78 Mărunta provincie muntoasă, în care se afla marele sanctuar panihelenic de la Delfi, era cîrmuită *illo tempore* de un bărbat evlavios, regele Strophios, căsătorit cu sora lui Aga-memnon, care l-a născut pe Pylade. Aşadar cei doi faimoşi prieteni, Oreste şi Pylade, erau veri primari.
79 Rostire ambiguă : Clitemnestra pare să numească atît palatul din Argos cît şi lăcaşul subpămînten al lui Hades, Infernul, în care petrec umbrele oamenilor şi eroilor după moarte.
80 Zeii şi statuile zeilor nu se cuvenea să atingă pămîntul. Mergînd asemenea lor, pe covorul întins, Agamemnon se temea să nu le trezească mînia.
81 Casandra i-a revenit ca pradă de război lui Agamemnon după căderea Troiei.
82 Sirius, cîinele credincios al vînătorului Orion, ucis împreună cu stăpînul său de săgeţile Artemidei, a fost rînduit în cer în constelaţia *Caniş Major.* Steaua cîinelui este cea
mai strălucitoare de pe boltă, răsăritul ei fiind socotit aducător de secetă în antichitate.
83 Alt joc sumbru de cuvinte.
84 Gest şi mijloc de înlăturare a unei pîngăriri, de exorcizare a semnului rău.
85 Navele erau trase pe ţărmul Troadei.
86 Asclepios, fiul lui Apolo, iscusitul vindecător şi taumaturg, venerat ca protector al medicilor şi al vracilor, fusese iniţiat în arta tămăduirii de centaurul Chiron. După ce a readus mai mulţi morţi la viaţă, Zeus l-a ucis, azvîrlindu-i fulgerul în piept, pentru ca să nu se turbure ordinea lumii.
87 Apa lustrală.
88 La curtea reginei Omphale — în Lydia — unde a îndurat robia vreme de trei ani.
89 înţelesul noţiunii *bărbaros* s-a corupt de-a lungul secolelor. Helenii numeau barbar pe orice negrec, fie că aparţinea unor popoare pe care le admirau pentru cultura şi înţelepciunea lor, ca egiptenii sau perşii, fie că era vlăstarul unor neamuri sălbatice.
Trăsăturile barbarului erau: supunerea oarbă faţă de bunul plac al căpeteniei, adorarea unor divinităţi implacabile, stranii sau terifiante (adeseori zoomorfe) şi, între altele, limba „ciripită", păsărească, de neînţeles.
90 Intre numeroasele epitete ale lui Apolo era şi acela de *Loxias* (întunecatul, textual oblicul) care îi sublinia aptitudinea profetică; într-adevăr, oracolele sale erau exprimate în chip învăluit, pieziş.
91 Apolo era venerat şi ca zeu păzitor al drumurilor, ca atare purtînd numele de *Agyiates.*
92 Casandra face să se tragă numele lui Apolo de la verbul *apollymai,* a distruge.
93 Viziunile Casandrei străfulgera întîmplări (trecute şi viitoare) din cronica sîngeroasă a regilor de Argos. Se aminteşte mai întîi de confruntarea fratricidă dintre Atreu şi Thyestes, fiii lui Pelops. Mitul spune că, în turmele lui Atreu, a fost să se nască un miel de aur, care avea harul să-i asigure proprietarului său domnia peste Mykene. Thyestes, lacom de putere, o seduce pe Aerope, soţia lui Atreu, dobîndeşte cu ajutorul acesteia mielul, îl înfăţişează poporului şi se proclamă basileu. Atunci Zeus, mîniat de

202
203
fărădelege, îl sfătuieşte pe Atreu,. prin Hernaes, să-i smulgă fratelui hain promisiunea că-i va înapoia tronul dacă, vreodată, Soarele se va ivi într-o dimineaţă în latura asfinţitului. Thyestes primeşte, necrezînd în posibilitatea răsturnării unor rînduieli cosmice; dar Zeus, pentru a-l pedepsi, schimbă drumul Soarelui, silindu-l să răsară la apus şi să apună la răsărit. Atreu ajunge iarăşi rege, îşi condamnă la moarte soţia şi îşi exilează fratele. Pe urmă, neîndestulat doar cu atîta răzbunare, îl recheamă pe Thyestes, sub pretextul împăcării. Cînd acesta se întoarce în cetate, îi ucide în ascuns copiii, îi taie şi, fierbîndu-i, îi serveşte la banchetul mincinos al împăcării. Tatăl, fără să bănuiască, înfulecă din carnea fiilor şi, abia cînd este ghiftuit Atreu îi arată capetele victimelor şi îi dezvăluie felul ospăţului. Alungat iarăşi în surghiun, Thyestes .îl \ zămisleşte, după unele versiuni cu propria-i fiică, pe'£gistT'
94 Supliciu rezervat marilor ucigaşi, de atingerea cărora s-ar pîngări pînă şi călăul.
95 Vas mare, de argilă sau de bronz, în care grecii amestecau vinul cu apa înainte de a-l turna în cupe.
96 Se lamentează lui Apolo şi implicit îl face vinovat de soarta ei nefericită.

97 Fiul lui Tereus, un rege trac, şi al Procnei, fiica lui Pandion, regele Atenei. Itys a fost omorît de maică-sa la vîrstă fragedă (şase ani ?), a fost tăiat bucăţi, gătit şi oferit pe masa lui Tereus, drept răzbunare pentru că acesta o răpise pe Philomela (sora lui Procne). Zeii au preschimbat-o în privighetoare (alte variante ale mitului spun că în rîndunică) veşnic tînguitoare după copilul sacrificat.
98 Pe malurile rîurilor din tărîmul morţilor.
99 La antici o divinitate, un spirit veghind peste (sau incor-porîndu-se în) persoane, locuri, societăţi, sfaturi, etc. Unii filosofi susţineau că fiecare om ar avea doi daimoni : unul bun şi unul rău.
100 Uciderea copiilor lui Thyestes.
101 Dragostea adulteră dintre Thyestes şi Aerope, soţia lui Atreu.
102 Casandra a primit de la Apolo harul profeţiei, cu condiţia ca ea să-i dăruiască în schimb iubirea. Neîmplinindu-şi promisiunea, a fost pedepsită de zeu să poată profeţi mai departe, dar să nu mai fie crezută de nimeni.
2®4
103 Eg'ist, fiul lui Thyestes, deci vărul primar al lui Agamemnon.
104 Monstru marin, locuind într-o peşteră din strîmtoarea Sici-liei, învecinată cu vîrtejul amenin̦ător, Charybdis; amîndouă erau personificări ale furtunilor violente.
105 Epitet al lui Apolo, însemnînd în sens propriu nimicitorul de lupi, *(lykos,* lup), sau zeul Lykiei sau, mai degrabă, după i Bailly, luminosul (de la *lyke,* lumină).
106 Clitemnestra se va răzbuna şi ca mamă rănită de jertfirea Ifigeniei şi ca soţie înşelată, „plătindu-i simbria" amantei basileului..
107 11 invocă pe regele Priam şi pe feciorii săi ucişi, Priamizii.
108 A treia libaţie, care se închină după obicei lui Zeus Salvatorul, este vărsată aici — prin sîngele mortului — lui Hades.
109 Corul vrea să spună : „Femeie, ai înnebunit, bînd sucul vreunei plante otrăvitoare ?"
110 Jertfirea If igeniei este amintită de mai multe ori în tragedie pentru a face, *numai în aparenţă,* scuzabilă crima : în această lumină Clitemnestra nu este ucigaşa soţului său ci răzbunătoarea fiicei sale.
111 în faţa tuturor îl recunoaşte pe Egist de bărbat şi de stăpîn al casei.
112 Fiica lui Chryses, preotul lui Apolo, înrobită de Agamemnon la începutul războiului troian. Preotul i-a cerut zeului său să abată o epidemie de ciumă asupra aheilor şi astfel şi-a redobîndit fata. Agamemnon, care a bănuit că este vorba de o lovitură a lui Ahile, i-a luat-o acestuia pe frumoasa Briseis, sclava preferată. Cearta iscată de aici între cei doi eroi şi consecinţele ei militare sunt cîntate în *Iliada.*
113 Clitemnestra — antiteză a Penelopei — este femeia infidelă şi totodată geloasă, care o ucide cu mîinile şale pe roaba iubită a soţului său.
114 Agamemnon şi Menelaos. Tantal, fiul lui Zeus şi al unei Okeanide, strămoşul Atrizilor, pentru mulţimea păcatelor şi a crimelor sale, a primit în Hades pedeapsă cumplită : să fie veşnic mistuit de sete, dar apa să fugă de la gura lui, să fie lihnit de foame, dar roadele pămîntului să se ferească de mina lui şi să-l amenin̦e mereu o stîncă gata să i se prăvălească peste cap.
Orgoliul neînfrînt, curiozitatea sumbră şi tentaţia crimei îl caracterizează pe întemeietorul de neam Tantal, de la
285
care acestea s-au transmis din generaţie în generaţie, ca nişte cusururi blestemate, după legile eredităţii.
115 Clitemnestra şi Helena, fiicele lui Tyndar.
116 Cele trei evenimente pe care le implică textul sunt: adulterul soţiei lui Atreu (executată de acesta din urmă), masacrarea copiilor lui Thyestes şi uciderea lui Agamemnon.
117 Aheronul; Eschil apropie numele acestui fluviu infernal de *ăchos,* durere.
118 După unii, Pleisthenes, personaj introdus tîrziu în genealogia casei de Argos, a fost un fiu de-al lui Atreu şi tatăl lui Agamemnon şi Menelaos; în concepţia autorului, el aparţine unei generaţii mai vechi, fiind probabil fecior al lui Pelops.
119 Erou al Traciei legendare, fiul lui Oiagros şi al muzei Calliope, maestru miraculos al cîntecului şi al lirei, de care ascultau oamenii, fiarele sălbatice şi umbrele Infernului.
HOEFORELE
1 Titlul grecesc al tragediei este *Choephoroi,* adică *Purtătoarele ■deprinoase, de* la *choe,* libaţie întru cinstirea m6r-ţilor, ofrandă funerară, şi verbul *phero,* a purta.
2 începutul prologului lipseşte din singurul manuscris al dramei *(Mediceus)* şi a fost reconstituit după citate din *Broaştele* lui Aristofan şi din gramaticieni. Pentru tălmăcirea primului vers, deosebit de obscur, l-am urmat pe P. Mazon. Hermes, invocat aici cu epitetul *Chtonios,* subteranul, cel care coboară sub pămînt în calitate de călăuzitor al sufletelor după moarte în Infern *(Psychopompos)* sau de mijlocitor între lumea de sus şi lumea de jos.
3 După *Odiseea* Oreste a rămas în exil vreme de şapte ani.
4 Zeul rîului cu acelaşi nume din Argolida, născut din Okeanos şi Tethys.
5 La Greci, în perioada arhaică, bocetul era zgomotos şi însoţit de o amplă gesticulaţie rituală : însoţitorii mortului, mai ales cînd acesta era basileu, îşi brăzdau obrajii cu unghiile pînă la sînge, îşi izbeau capul şi pieptul cu mîinile, etc. Mai tîrziu, legiuitorul Solon, în jurul anului 600, a în-
206
grădit aceste obiceiuri,- rezervîndu-le numai femeilor înrudite de aproape cu defunctul.
6 Redau nota lui P. Mazon : „Acest «profet» este remuşcarea înspăimîntată a Clitemnestrei. Ţipătul scos în

mijlocul nopţii, prin gura reginei, este un oracol de moarte, care face să se abată suflul răzbunării peste palat."
7 Aşadar marii vinovaţi (criminalii) îşi primesc pedeapsa cu toţii pînă la urmă, chiar dacă uneori, la început, pare că nu li se va împărţi niciodată osînda.
8 Corul este alcătuit din slujitoarele palatului, din femei, probabil troiene, ajunse captive.
9 Orice obiect folosit la o purificare se socotea contaminat de mînjirea pe care a fost menit s-o înlăture; devenit impur, trebuia să fie ars, înecat, îngropat în pămînt sau pur şi simplu azvîrlit în urmă, fără a întoarce ochii.
10 Tradiţia teatrului vechi cerea ca toate rolurile, chiar şi cele feminine, să fie interpretate de actori bărbaţi ; deci conducătoarea corului se numea corifeu, chiar în cazurile corurilor alcătuite din femei.
11 Gaia, zeiţa străveche, reprezentînd pămîntul, soţia lui Uranos (Cerul), făcea parte din generaţia divină anterioară puterii lui Zeus, pe care acesta a spulberat-o. Respectul faţă de această zeiţă omniprezentă s-a menţinut cu toată ascensiunea Olimpienilor şi era adeseori amintită în invocaţii, rugi şi jurăminte.
12 Metaforă pentru mormînt, mai exact pentru movila (gorganul) mormîntului.
13 Sciţii, săgetaşi destoinici, erau consideraţi inventatorii artei tragerii cu arcul.
14 Cu brîul cît mai coborît, pentru ca haina să cadă în falduri cit mai bogate ; deci corifeul avea în vedere o persoană elegantă.
15 Recunoaşterea, caracteristică, după Aristotel, împreună cu peripeţia, tragediilor cu subiect complex este definită în *Poetica* drept „o trecere de la neştiinţă la ştiinţă, în stare să împingă fie la dragoste, fie la duşmănie personajele sortite fericirii sau nefericirii. Cea mai izbutită recunoaştere e cea însoţită de răsturnare de situaţie..." Şi mai departe, clasificînd feluritele chipuri de recunoaştere, Stagiritul precizează : „A patra categorie e datorită unei judecăţi, ca în

Hoeforele : cineva semănînd cu mine a venit; nimeni nu seamănă cu mine decît Oreste ; Oreste trebuie să fi venit." (Trad. D. M. Pippide.)
Scena recunoaşterii dintre cei doi fraţi se întîlneşte, mai abil construită, în *Electra* lui Sofocle şi în drama omonimă a lui Euripide. Acesta din urmă polemizează, chiar în textul tragediei, cu argumentele invocate în favoarea recunoaşterii de ilustrul său înaintaş, încercînd să demonteze mecanismul dramatic eschilian.
16 Personificarea (masculină a) forţei, dominaţiei, puterii, fiului perechii primordiale : Uranos şi Gaia.
17 Am preferat să redau întocmai expresia elină, în toată concreteţea sa. Mai aproape de noi şi mai liber s-ar fi putut spune „munci în stare să-mi îngheţe sîngele în inimă." Pentru mulţi greci, de la Homer la Aristotel, ficatul era sediul sufletului sau cel puţin al unei părţi din suflet.
18 Spaima care îl alungă pe omul ce nu şi-a răzbunat morţii din acelaşi neam e stîrnită de ţepuşa divinităţilor infernale, probabil a Eriniilor. Această armă (suliţă întunecată sau ţepuşă) era de aramă, deoarece, după Dietrich, bronzul ar fi avut o valoare religioasă deosebită şi părea să fie consacrat duhurilor htoniene.
19 Conducătoarea corului face apel la legea talionului, în vigoare în societăţile arhaice.
20 Aici începe o amplă parte lirică, alcătuită din lamentaţii, rugăciuni, jurăminte, ameninţări şi imprecaţii legate de moartea lui Agamemnon. înainte de orice, fraţii regăsiţi, împreună cu Corul, aduc basileului răpus onorurile funebre de care l-au lipsit asasinii.
21 Plîngerea tatălui mort de către copiii săi este izvor miraculos de forţă şi de acţiune.
22 Cîntec funerar, de fapt bocet, acompaniat de obicei de sunetele jalnice, sfîşietoare, ale flautului frigian.
23 Pentru libaţiile ce însoţeau peanul, vinul trebuia să fie proaspăt amestecat în cratere.
24 Tărîm muntos în Asia Mică, aproape de Troia, scăldat în I apele Mediteranei, odinioară sediul unei remarcabile culturi.
25 Hades şi Persephona. Lipsit de bocetul ritual, Agamemnon în infern este doar o biată umbră, şi nu un rege (al duhurilor) puternic, aşa cum i se cuvenea.

2#8

N?6 Agamemnon fusese suveran legitim şi nu înscăunat prin i uzurpare ca Egist.
27 Egist şi Clitemnestra.
28 Locuitori mitici ai extremului nord, despre care se credea că trăiesc mai îndelung şi mai fericiţi decît ceilalţi muritori.
29 Următoarele trei strofe reprezintă rugăciuni (cereri) de ajutor.
30 Urletul ritual înălţat de femei în clipa prăbuşirii victimei sacrificate. /
31 Corifeul le aduce aminte fraţilor regali să nu se bizuie pe răzbunarea divină, ci ei înşişi să-i lovească pe ucigaşii lui Agamemnon.
32 Versurile următoare cuprind lamentaţii despre propria slăbiciune a eroului care îl face inapt de răzbunare. Cum ar mai putea Oreste, un sărman exilat, să mai răspundă cu faptă imprecaţiilor ce răbufnesc din lumea umbrelor ?
33 Din acest moment începe să se desfăşoare, în valuri succesive, stimularea lui Oreste, atît din partea Electrei cît şi din aceea a Corului. îndemnat, îmboldit, întărîtat, erouT se va transforma, hotărîndu-se pînă la urmă să acţioneze.
34 Aria, regiune din Iranul antic, corespunzînd provinciei moderne Horasan. Kissia era tot o regiune persană, în Susiana.
Lamentaţiile funebre ale corului alcătuit din roabe asiatice, probabil captive troiene, se desfăşoară cu amploarea sonoră şi cu gesticulaţia răvăşită proprie cultelor orientale, aspect subliniat adeseori în tragedia attică.
35 Mutilarea la care se referă Corul era un obicei străvechi, bine cunoscut din alte mărturii. Ucigaşul tăia bucăţi din extremităţile celui ucis şi i le lega de gît sau de subţiori. Se credea că în felul acesta mortul, lipsit pentru totdeauna de vlagă, nu va mai fi în stare să se răzbune pe făptaşul crimei.
36 Oreste, Electra şi Corul se adresează, iară şi iară, lui Agamemnon şi zeilor, cerîndu-le ajutorul.

37 Alt nume al Persephonei, soţia lui Hades şi doamna, împreună cu acesta, peste divinităţile infernale, peste întregul tărîm al umbrelor.
38 Pentru Pelops, înaintaşul Atrizilor, vezi *Agamemnon* nota 114.
209
39 Sufletul (umbra) mortului, nepăsător faţă de darurile şi rugăciunile ucigaşilor este sensibil la glasul lamentaţiilor filiale.
40 Strophios, tatăl lui Pylade şi regele Fokidei, a fost pri- .'| mit ca oaspete şi ca prieten în casa Atrizilor. Aşadar „oaspetele vechi" numit în text este Pylade, care în numele legilor ospitalităţii, este îndrituit să-l introducă în palat pe Oreste, pe „oaspetele nou".
41 Comentatorii observă că nici una din aceste două presupuneri nu se va realiza. Autorul foloseşte aici detalii împrumutate unor mituri anterioare. Imaginea lui Egist ucis de Oreste pe tronul lui Agamemnon este luată din Stesichoros.
42 După masacrarea fiilor lui Thyestes şi uciderea lui Agamemnon în baie, va urma a treia crimă : suprimarea lui Egist şi a Clitemnestrei. Aceasta din urmă este asemuită cu a treia libaţie, închinată lui Zeus Salvatorul şi care se săvîrşea cu vin pur, neamestecat în crater.
43 Corul începe să depene cîteva cazuri ilustrînd ticăloşia femeilor.
44 Althaia, mama lui Meleagros. Cînd fiul său a împlinit şapte zile, divinităţile sorţii i-au prezis prin oracol că acesta va pieri, dacă tăciunele care pîlpîia atunci în vatră se va mistui cu totul. Althaia, turburată, luă cărbunele, îl stinse şi îl ascunse într-un sipet. Dar, mai tîrziu, s-a întîmplat ca în timpul unei vînători Meleagros să-i ucidă pe fraţii mamei sale. Althaia, mîniată, aruncă în foc tăciunele de care atîrna viaţa feciorului său şi acesta muri pe loc.
45 Skylla este numele a două făpturi mitologice distincte, care au fost unificate de mitografi, dar pe care tradiţia tinde, îndeobşte, să le separe. 1) întîia este monstrul marin cu trup de femeie, descris în *Odiseea,* care se ascundea în apele strîmtorii Messinei şi devora navigatorii ce se abăteau prin părţile locului. 2) Cealaltă Skylla — menţionată în textul eschilian — era fiica lui Nisos, regele Megarei. Acesta era invincibil atîta vreme cît avea neatins un fir de păr roşu (de purpură, după alţii de aur) în creştetul capului. Dar, iată că faimosul Minos, regele Cretei, asediază Megara, reuşind totodată să stârnească dragostea Skyllei. Aseasta, tră-dîndu-şi patria, smulse părul fatal, Nisos muri iar basileul Cretei luă în stăpînire cetatea.
210
46 In calitate de *Psychopompos* călăuzea sufletele morţilor în Hades.
47 Femeile din insula Lemnos, povesteşte mitul, uitînd s-o cinstească pe Afrodita, au fost pedepsite de zeiţă să împrăştie o duhoare cumplită, din pricina căreia bărbaţii nu s-au mai apropiat de ele, ci de roabe şi de străine. Drept răzbunare, femeile s-au răsculat şi i-au măcelărit, pînă la unul. De aici, uciderea soţului de către soţie şi, în general, cele mai abominabile crime erau denumite „lemniene".
48 Oreste.
49 Cetate şi meleag la răsărit de Delfi.
50 Cu alte cuvinte : călătorind pe jos.
51 Oreste, eliptic şi la modul grecesc, înţelege a spune : Nu ştiu dacă mă adresez în clipa aceasta unuia dintre părinţii săi, dar dacă mă aflu cumva în faţa mamei sale, aceasta, de bună seamă, ştie cine este şi-mi va comunica.
52 Lui Strophios.
53 Textual Persuasiunea, divinitate şi abstracţiune personificată.
54 Roabele şi robii se numeau, în general, după ţara de baştină. Doica lui Oreste se numeşte Ciliciana, adjectiv derivat din Cilicia (Kilikia), tărîm în Asia Mică.
55 Expresie proverbială.
56 Rezultă că doica fusese, la vremea ei, şi moaşă, fiind mîndră de faptul că a purtat de grijă unui vlăstar regesc.
57 Textul Corului este obscur şi în bună parte pierdut. Nu a fost propusă nici o reconstituire verosimilă. Am tradus urmînd, în mare măsură, soluţiile lui P. Mazon şi Ludwig Wolde.
58 Oreste.
59 Divinităţile protectoare ale casei.
60 Bogăţia Atrizilor şi a palatului lor, faimoasă la cei vechi, a fost confirmată de descoperirile arheologice din Pelo-pones (Mykene, Tirynth, etc).
61 Expresia pare să indice sanctuarul lui Apolo de la Delfi; teribila gură ar fi, în cazul acesta, fisura deasupra căreia profeţea, învăluită în aburi, Pythia.
62 ţ Hermes este invocat aici pentru atributele sale de zeu in-,- fernal, nocturn, misterios, dar totodată viclean şi răzbunător.
63 Pentru a putea săvîrşi paricidul, Corul îl îndeamnă pe Oreste să se poarte ca Perseu, celebrul erou argian, care a în-
211
fruntat-o pe Medusa (una din Gorgone), monstrul ce-şi împietrea din ochi duşmanii, şi a ucis-o fără ş-o privească.
64 Atletul de rezervă trebuia să lupte cu cîştigătorul întrecerii precedente ; Oreste va trebui să se măsoare cu o pereche de inamici (Egist şi Clitemnestra), învingătorii lui Agamemnon, ... , .
65 La Strophios, în munţii Fokidei.
66 Metafore pentru dubla crimă care se săvîrşea în palat.
67 Apolo îl instigase pe Oreste, prin oracolul din Delfi, să răzbune moartea părintelui său.
68 Eriniile. Totuşi, comentatorii consideră textul dubios.
69 Pe zeul soarelui, cel care zămisleşte orice viaţă, Oreste îl numeşte aici părinte.
70 Peşte din adîncurile stîncoase ale coastelor Mediteranei, cu corpul alungit de şarpe, asemănător anghilei, putînd să atingă pîn^ă la un metru şi jumătate, vorace, agresiv, cauzînd muşcături dureroase şi cărui carne era foarte preţuită de romani.

71 Corifeul îi vorbeşte cadavrului Clitemnestrei.
72 O creangă de copac, înfăşurată în lînă albă, era semnul suplicantului.
73 Despre Delfi, aşezarea sacră de pe muntele Parnas, se afirma că se află în mijlocul nu numai al Heladei, ci al întregului pămînt. într-adevăr, cînd Zeus a slobozit doi vulturi, unul de la răsărit şi celălalt de la apus, ca să descopere centrul lumii, aceştia s-au întîlnit la Delfi deasupra buricului terestru, *omphalos-vă,* reprezentat de o piatră conică.
74 Cele trei Gorgone, fiice ale unor divinităţi marine, locuind în extremul occident, aproape de tărîmul morţilor, erau închipuite cu capetele înconjurate de şerpi ; aveau colţi ca mistreţii, mîini de bronz şi aripi de aur ; ochii lor fulgerau priviri care împietreau orice fiinţă se întîmpla să le privească.
75 Eriniile, zeiţele a căror menire de căpetenie era să răzbune crima, erau asemuite adesea cu o ceată de oăţele urmă-rindu-l pe vinovat.
76 In afara stărilor de război, orice crimă, chiar şi aceea involuntară îl metamorfoza pe ucigaş într-o fiinţă respingătoare şi primejdioasă pentru oricine s-ar fi apropiat de el, deoarece pîngărirea, *miasma,* era molipsitoare. Ucigaşul
212
era un fel de ciumat, care contamina tot ceea ce atingea, chiar şi numai cu privirea, pînă cînd, datorită unei purificări rituale, devenea iarăşi o făptură obişnuită.
EUMENIDELE
1 Textual *Binevoitoarele,* nume dat prin antifrază Eriniilor.
2 In prolog, Pythia trasează istoria mitică a sacrei aşezări oraculare de la Delfi. Centru religios şi centru cosmic, adevărată *axis mundi,* cel mai influent sanctuar panhelenic, înainte de a deveni sălaşul lui Apolo, a găzduit alte divinităţi. Săpăturile arheologice au scos la iveală ruini de temple din perioada eroică. *Magna Mater,* zeitate străveche, identificată cu Glia, a lăsat pe coastele Parnasului o stranie amintire. După Eschil, mai întîi a profeţit acolo însăşi Gaia (Glia), urmată de fiica ei Themis, personificarea ideii de lege, de bună rînduială, apoi Phoibe. Oracolul era păzit de Python, şarpele fantastic. Ca să ajungă stăpîn asupra locului profetic, Apolo, venind de la Delos, insula naşterii saîe, a trebuit să ucidă balaurul şi a dobîndit, în felul acesta, epitetul de zeu pythian. Mai tîrziu, după ce a şezut el însuşi ca prezicător pe tripodul de aur, zeul a rîn-duit-o în scaunul oracular pe Pythia, o muritoare din Delfi, prin gura căreia nu a încetat să grăiască, legînd şi dezle-
, gînd destinele helenilor.
3 Phoibe (Strălucitoarea), copila Cerului şi a Pămîntului, i-a dat în dar lui Apolo, de aniversare, sanctuarul delfic; tot de la ea ar fi primit şi epitetul Phoibos (Strălucitorul).
4 Aproape de Marathon, în Attica, după o tradiţie ateniană.
5 Atenienii, al căror rege mitic Erichtonios era fiul lui Hephaistos.
6 Eroul eponim al cetăţii devenită faimoasă pentru oracolul său.
7 Pe lîngă Phoibos, în sanctuarul din munţii Fokidei, erau venerate şi alte divinităţi. Zeiţa Pallas îşi dobîndise dreptul la dreaptă cinstire deoarece, după unele tradiţii, îl călăuzise acolo pe Phoibos.
Era slăvită sub numele de *Pronaia,* adică „cea din faţa
213
templului", într-un lăcaş înălţat, într-adevăr, înaintea celui apolonic, cînd veneai la Delfi dinspre uscat.
8 O grotă la nord de Delfi. Nimfele, zeităţi ale izvoarelor, şuvoaielor, pîraielor, poienelor şi munţilor, făceau parte din alaiul lui Dionysos.
9 Alt nume al lui Dionysos, însemnînd Zgomotosul, Tunătorul. Zeul vinului, al beţiei şi al entuziasmului ocupa la Delfi un loc de seamă, alături de Apolo. Cu toate că era nemuritor, el pătimise felurite suferinţe, ca şi egipteanul Osiris şi getul Zamolxe ; se povestea că murise şi că înviase şi că mormîntul său se afla tocmai în „sfînta sfintelor" din templul lui Apolo, într-o încăpere subterană, neîngăduită credincioşilor, unde se găsea şi jeţul Pythiei.
10 Adoratoarele şi însoţitoarele lui Dionysos — la început numai doicele sale — celebrau riturile zeului în sînul naturii sălbatice, prin munţi prăpăstioşi — cum este de altfel şi Parnasul — mai ales noaptea, sub pîlpîirea torţelor, la muzica flautelor şi tamburinelor, transportate în ritmurile unor dansuri năucitoare, extenuante, pline de o nebunie „sacră" care le dădea iluzia unei fuzionări extatice cu natura divină a lui Bachos.
11 Rege al Thebei şi adversar al religiei dionisiace, sfîrtecat de Bachos şi de însoţitoarele sale pe muntele Kitheron; mitul a fost dezvoltat în tragedia lui Euripide, *Bachantele,*
12 Pîrîu izvorînd din peştera korykiană.
13 Regele trac din Salmydessos (Midia ?), avînd darul profeţiei, l-a folosit fără măsură şi a dezvăluit oamenilor intenţiile Cerului. Pentru această *hybris* zeii l-au pedepsit amarnic : a orbit şi Harpiile — monştri înaripaţi trimişi de Helios — îi răpeau zilnic bucatele, sau i le acopereau cu murdăriile lor, pe masa întinsă.
14 Eriniile, numite uneori — ca în trilogia lui Eschil — şi Eumenidele, adică Binevoitoarele (un epitet menit să le îndulcească, să abată mînia de la omul care le-ar rosti adevăratul nume, cel abominabil) sunt zeiţe violente, pe care romanii le-au identificat cu Furiile. Ele s-au născut, după Hesiod, din picăturile de sînge scurse în Glie (Gaia) cu prilejul castrării Cerului (Uranos); după Eschil ele suni fiicele Nopţii (Nyx) ; oricum, aparţin celor mai vechi divinităţi ale panteonului helenic. Aceste puteri

primordiale nu se închină autorităţii zeilor din generaţia mai tînără,
214
dimpotrivă, însuşi Zeus trebuie să li se supună. Erau reprezentate ca fiinţe înaripate, cu şerpi împletiţi în păr sau încolăciţi în jurul membrelor, ţinînd în mîini torţe sau bice. Sălaşul lor se află în Erebos, în Bezna infernală, sau în Tartaros, tărîmul cel mai adînc din Infern.
încă din poemele homerice se clarifică funcţia lor de căpetenie : pedepsirea crimelor, mai ales a paricidului. Ele ocrotesc rînduielile cetăţii şi reprimă depăşirea dreptei măsuri, care îl face pe om să uite condiţia sa de muritor. Eriniile îi opresc pe prezicători să le dezvăluie oamenilor în amănunt viitorul şi să-i scoată din incertitudinea ontologică ; certitudinea trebuie să rămînă apanajul zeilor. Prin ele se exprimă credinţa profundă a spiritului helen într-o ordine universală ce se cuvine apărată de forţele anarhice. Esenţială rămîne însă menirea lor de pedepsire a criminalilor, deoarece omuciderea reprezintă o mînjire religioasă, primejduind grupul social în care a fost săvîr-şită. Ucigaşul este, de obicei, alungat în exil, pînă cînd i se îngăduie să îndeplinească ritualul de purificare. Adeseori însă victima este lovită de nebunie sau pur şi simplu distrusă.
15 Drama începută la Delfi, într-o atmosferă de pace şi seninătate, se va desfăşura de aci înainte între zei, deoarece Olimpienii sunt responsabili de crima lui Oreste. Ei i-au poruncit-o prin oracol, deci tot ei vor trebui să-l apere de urmărirea Eriniilor, zeiţe pentru care paricidul este inexpiabil.
16 Ghid *(pompaios)* şi ocrotitor atît al viilor (călători, negustori) cît şi al morţilor.
17 însuşi fiul lui Cronos îi protejează pe suplicanţi şi pe proscrişi, constituind în sensul acesta pildă şi justificare pentru oameni, care îl venerează, la rîndul lor, ca Zeus Hikesios (al Rugătorilor).
18 Concepţia grecilor despre tărîmul morţilor nu a fost niciodată unitară, chiar în cuprinsul unor opere ca poemele homerice, din care, deşi se desprind elementele unei teologii, aceasta este departe de a avea trăsături dogmatice. La Homer, lumea viilor şi a morţilor erau clar despărţite, în clipa supremă a fiecărui ins, îi zbura din gură, odată cu ultima răsuflare, şi ceea ce helenii numeau *eidolon,* adică imaginea, copia, idolul fără fiinţă materială, dar care
215
păstra conturul şi uneori chiar expresia defunctului. Acest dublu, de o altă natură decît a cărnii destrămate, suflet, duh, sau chip de umbră, se îndrepta spre porţile Nevăzutului (Hades) şi intra în împărăţia de unde nu mai era întoarcere. Totuşi, uneori, umbrele puteau fi evocate prîn acte de magie şi atunci ele se înfiripau mai ales în visele şi mai rar • în trezia oamenilor, înfricoşîndu-i, pedepsindu-i, făcîndu-i să înţeleagă mai bine trecutul şi să „vadă" viitorul. Această concepţie, arhaică, influenţată apoi de misterii, orfism şi orientări filosofice, s-a răsfrînt şi în văzduhul cutremurat al tragediei. Apariţia „umbrelor" avea să fie folosită, cu efecte patetice, de la *Eumenidele* şi *Perşii* lui Eschil pînă la Shakespeare şi mai departe.
19 Eriniilor nu li se aduceau libaţii de vin, ci de apă amestecată cu miere, iar jertfele nu li se închinau decît noaptea, ca şi celorlalte divinităţi din tărîmul lui Hades.
20 Această indicaţie de mişcare, ca şi cele cîteva care urmează pînă la "„dublu mormăit şi strigăt" există ca atare în manuscrisele bizantine. Restul indicaţiilor din această versiune a trilogiei aparţine traducătorului.
21 Prezenţa paricidului Oreste în templul delfic a contaminat şi lăcaşul zeului de miasmă. In caz de crimă, teama religioasă de contaminare, de impurificare, îşi găsea la Atena expresia într-o anumită procedură : rudele victimei, înainte de a depune plîngere în faţa arhontelui, proclamau împotriva criminalului interdicţia de a se mai arăta în temple şi în agora, pentru a se evita contactul molipsitor cu ceilalţi.
22 O lege străveche, căruia sunt obligaţi să i se supună chiar şi Olimpienii, prescrie fiecărui zeu să-şi îndeplinească numai propria menire. Uzurparea prerogativelor sau încălcarea domeniului de acţiune al altor divinităţi este o manifestare de *hybris,* condamnabilă atît la muritori cît şi la nemuritori. Crimele nu sunt de competenţa Olimpienilor ; pedepsirea lor este rezervată Eriniilor. Apolo, ocretindu-l pe Oreste, *a* încălcat divina împărţeală.
23 Răzbunarea unei crime este implacabilă, fie că o înfăptuiesc Eriniile, fie celelalte duhuri din Infern,
24 Hera, amintită aici în ipostaza de *Teleia* („cea care duce nunţile la bun sfîrşit"), şi Zeus erau ocrotitorii căsătoriei.
216
25 Alt nume al Afroditei, derivînd de la Kypros (Cipru), insulă în care zeiţa dragostei era obiectul unui cult particular de influenţă asiatică, mai cu seamă în templul de la Paphos.
26 Pallas este în general un epitet ritual, solemn, al zeiţei Atena, numită adeseori Pallas-Atena.
27 Hades este închipuit aici ca un verificator de conturi atoate-văzător, care înscrie faptele şi gîndurile oamenilor, în vederea inevitabilei judecăţi.
28 Intre scena precedentă de la Delfi şi cea desfăşurată acum la Atena s-a scurs o bună bucată de vreme, poate cîteva luni, în care Oreste s-a purificat prin suferinţă şi prin-tr-un sacrificiu expiatoriu. Vărsarea de sînge nu putea fi spălată decît prin jertfă de sînge.
29 Unul din epitetele Atenei este *Tritogeneia;* pentru explicarea acestuia, tradiţia susţinea că zeiţa s-a născut pe malurile fluviului Triton din Libia (Africa), care unea lacul Tritonis cu Mediterana.
30 Cîmpul teribilei bătălii dintre zei şi giganţi, localizat în peninsula Chalkidica (Macedonia).
31 Jurisdicţia Eriniilor se întinde atît asupra criminalilor vii, cît şi asupra celor din lumea umbrelor. In versurile următoare se afirmă iarăşi legea talionului : uciderea Clitem-nestrei nu poate fi răscumpărată decît prin sacrificarea lui Oreste.
32 Titanida Leto (Latona) i-a născut pe „gemenii lui Zeus", Apolo şi Artemis.
33 Din sîngele jertfelor ce li se închină.
34 Straiele albe, de sărbătoare, aparţineau cultului zeilor Olimpieni. Negrul era culoarea divinităţilor infernale.

35 Ares, zeul lacom de sînge, încorporează pornirea ucigaşă, exercitată în cazul acesta nu asupra duşmanilor pe cîmpul de luptă, ci asupra rudelor, în casă. De aceea Corul vorbeşte despre un Ares domestic, îmblînzit, civilizat, însă nu mai puţin criminal.
36 Eriniile se denumesc pe ele însele *Semnai,* un epitet ritual folosit la Atena, care înseamnă, de fapt, Augustele (cele ce inspiră veneraţie, respect, teamă).
37 Comentatorii recunosc aici o influenţă orfică, „mlaştina", „smîrcul" exprimînd regiunea din Hades rezervată celor neiniţiaţi în misterii.
217
38 Se pare că este vorba de promontoriul Sigeion, în Asia Mică, (Troada), la intrarea în strâmtoarea Helespont, teritoriu pe care atenienii şi l-au disputat cu mytilenienii, pînă în vremea lui Pisistrate (secolul VI) ; aceasta l-a cucerit definitiv pentru cetatea zeiţei Pallas.
39 Denumire pentru atenieni, după faimosul rege legendar al Atticei.
40 Un fel de cuirasă sau scut din piele de capră, făcînd parte,
împreună cu lancea şi coiful, din însemnele Pallas-Atenei. Caii puternici din versul următor, înhămaţi la carul fantastic al egidei sunt înseşi vînturile.
41 Lumea subterană a lui Hades.
42 Regele Lapiţilor tesalieni era considerat de Eschil, care a scris şi o tragedie *Ixion,* drept întîiul criminal şi totodată întîiul suplicant. După ce s-a căsătorit cu fiica lui Deioneus, a refuzat să-i dea socrului preţul făgăduit înainte de nuntă în schimbul soţiei şi l-a ucis, aruncîndu-l într-o groapă plină cu cărbuni aprinşi. Drept urmare a înnebunit. Dintre toţi zeii doar lui Zeus i-a fost milă de Ixion şi a consimţit să-l purifice şi să-i redea sănătatea. Insă el s-a dovedit nerecunoscător, îndrăgostindu-se de Hera şi încercînd s-o siluiască. Dar Zeus prevăzuse nelegiuirea şi plăsmuise un nor cu înfăţişarea zeiţei. Ixion s-a unit cu această fantomă, dînd naştere rasei centaurilor. Zeus l-a condamnat, legîndu-l de o roată în flăcări, pe care a lansat-o să se învîrtă de-a pururi în spaţiu.
43 Atena exprimă, nuanţat, ideea că un judecător individual, fie muritor, fie zeu, nu este în măsură să decidă în cauza lui Oreste, ci doar — aşa cum va arăta mai departe — o instanţă colectivă, un tribunal.
44 Probele şi mărturiile în procesele criminale se depuneau sub prestare de jurămînt.
45 Eriniile, plăsmuiri din prima generaţie divină, erau apărătoarele dreptului arhaic (în virtutea căruia, în materie de crimă, ispăşirea, cu pronunţat caracter ritual, însemna „sînge pentru sînge") faţă de noul sistem juridic întemeiat pe ordine şi raţiune, reprezentat de Apolo, fiul lui Zeus Olimpianul. Din punctul de vedere al Eriniilon care apărau stabilitatea familiei, crima cea mai abominabilă este paricidul şi ea nu poate fi ispăşită prin sacrificii purifi-
catoare.
218
46 De la *mainomai,* a înnebuni; femei cuprinse de entuziasmul şi furia delirantă a cultului dionisiac. Eriniile Corului se numesc pe ele însele Menadele adică Smintitele, Zăludele.
47 Chiar şi în ordinea divină, cu atît mai mult în cea socială, trebuie să domnească măsura şi nu capriciile, extravaganţele şi ne-legiuirile puterii.
48 In ultimele două strofe este afirmată iarăşi apăsat o idee scumpă lui Eschil, anume, că îmbogăţirea, mai ales cea izbutită repede şi pe căi dubioase, reprezintă o gravă *hybris,* care duce la pieirea nesăbuitului, concretizată aici prin frumoasa imagine a corăbiei ce se sfărîmă de stînca submarină.
49 Tirenienii, adică etruscii, locuitorii Tireniei (Etruriei) erau, după unii, inventatorii trompetei. Trompeta cunoscută sub denumirea de tireniană era un instrument lung, cu pavilionul răsucit (A. J. Reinach).
50 La lupte, care se desfăşurau în trei runde, era declarat învingător cel care îşi culca de trei ori adversarul la pămînt.
51 Apolo se prezintă pe sine ca un intermediar între voinţa lui Zeus şi sorţile muritorilor.
52 Amazoanele alcătuiau un trib de fecioare războinice, locuind pe coastele răsăritene ale Heladei şi în Asia Mică. Ele îşi tăiau sînul drept, ca să poată trage mai bine cu arcul.
53 Părere comună cu o teorie fiziologică a lui Anaxagoras.
54 Pallas Atena s-a născut gata înarmată din capul lui Zeus.
55 Atenienii, -după numele unuia dintre strămoşii mitici, tatăl lui Tezeu.
56 Areopagul a fost prima instituţie juridică ateniană întemeiată pe colina lui Ares *(Areios-păgos)* pentru a da hotărîri în cazurile de omucidere. Versurile se referă, mai departe, la un episod obscur din războiul mitic dintre atenienii, conduşi de Tezeu, şi Amazoane. Instalarea trupelor de Amazoane pe Areopag pare să fie inspirată mai degrabă din războaiele medice cînd, în anul 480, perşii au asediat Acropola.
57 Se considera că sciţii şi dorienii din Pelopones sunt înzestraţi, în mod exemplar, cu simţul dreptăţii şi că au instituţiile cele mai bine întocmite.
219
60
61
58 Basileu tesalian, fiul lui Creteus şi tatăl lui Admet. In preajma morţii sale, Apoio a înşelat Moirele (Parcele), îmbătîndu-le cu vin, şi a obţinut de la ele învoirea ca în locul lui Pheres să moară o altă persoană. Alcesta, soţia lui Admet, primeşte să se substituie socrului său şi să descindă în lumea lui Hades. Subiectul este tratat, de Euripide, în tragedia *Alcesta.*
59 Apolo a fost silit — drept ispăşire pentru uciderea Ciclopilor — să slujească la un muritor. Astfel a intrat ca păstor la curtea lui Admet, care s-a dovedit a fi un stăpîn generos.
Pallas a fost zeiţa fecioară prin excelenţă.
Aluzie străvezie la tratatul dintre Argos şi Atena din

anul 461. După unii, Eschil, avînd în vedere implicaţiile acestei alianţe, a mutat capitala Atrizilor de la Mykene unde fusese în fapt — după cum au dovedit mai tîrziu şi descoperirile arheologice ale lui Heinrich Sehliemann — la Argos.

62 Templul Erechteion pe Acropole, închinat regelui ctitor al cetăţii, lui Erechteu, celui născut de Gaia. După Mazon ar fi vorba despre însăşi cetăţuia Acropolei, sediul vechilor regi ai Atenei.

63 Puterea binecuvîntată a Eriniilor — ca şi a altor divinităţi ale pămîntului — urmează să asigure belşugul recoltelor, turmelor de animale şi ale vlăstarelor omeneşti.

64 Corul se referă la minele de argint ale Atticei, una din bogăţiile statului, considerată dar al zeilor.

65 Ca şi Eriniile, Moirele sunt fiicele Nopţii, zămislite la începuturi, fără tată.

66 Cel care ocroteşte adunările publice (de la *agora)* în care se luau deciziile politice şi judiciare şi, bineînţeles, se ţineau discursuri.

67 Poetul ia poziţie împotriva războiului civil, care sleieşte ţara. Legea talionului, în virtutea căreia familia victimei trebuia să se răzbune asupra ucigaşului, întreţinea un lanţ de vendete şi ducea la istovirea cetăţii. Era firesc ca statul să preia sarcina pedepsirii vinovaţilor, prin tribunalul penal instalat de Areopag, care în timpul lui Eschil pronunţa sentinţe în cauzele de crimă cu premeditare.

68 Alt rege legendar al Atticei, fiu — ca şi Erechteu — al Gliei.

69 Se pare că procesiunile cu torţe făceau parte din cultul atenian al Eriniilor. Acestea, venerate mai degrabă ca zeiţe binevoitoare *(Eumenides),* şi ca redutabile, auguste *(Semnai),* aveau un sanctuar într-o crăpătură adîncă, la poalele Areopagului.

70 Fruntea, elita ţării. Din sacrul cortegiu alcătuit aici rezulta că făceau parte mai cu seamă femeile.

71 Atît tăcerea, cît şi chiotul prelung despre care cîntă Alaiul reprezintă momente rituale. O asemenea ceremonie se desfăşura anual la Atena, noaptea, în reculegere, la lumina torţelor.

72 Alaiul face elogiul păcii încheiate între Erinii şi atenieni şi, mai deasupra lor, între Zeus şi Soartă. Ordinea veche, necruţătoare a Moirei şi a Eriniilor, şi ordinea nouă, mai raţională a Olimpienilor, au fost împăcate pe Areopag, de o instanţă mai mult omenească decît divină.